

Гарюнова Ю. О.

Освітній центр для педагогів, батьків і дітей «Я і моя школа» (м. Харків)

Єльнікова Н. І.

Харківський національний університет внутрішніх справ

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ В ДЕВІАНТНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОМОВНИХ МЕДІЙНИХ ТЕКСТІВ НА ВОЄННУ ТЕМАТИКУ)

У статті здійснено спробу дослідити передумови виникнення девіантної комунікації, описати сучасні підходи в дослідженні проблеми девіації, окреслено тенденції у вирішенні проблеми її детермінування, загально розглянуто підходи вітчизняних і зарубіжних науковців різних галузей щодо проблеми девіантної поведінки.

У студії реалізовано спробу дослідити ситуацію мовного протистояння з точки зору використання основних комунікативних стратегій і тактик. Окреслено проблему дефініції термінів «девіантна комунікація» й «стратегія», що є найбільш актуальними в контексті агресивного спілкування в інтернет-просторі, зокрема в контекстах на воєнну тематику. Акцентовано основні стратегії, до яких звертаються мовці-агресори в ситуації протистояння й розпалення конфлікту: провокація, дискредитація, образа. Визначено, що стратегії дискредитації може передбачати звернення до тактик дискримінації, спалювання, ураження й приниження. Зроблено припущення, що існування третього компонента комунікації, а саме «мовчазного спостерігача», можна вважати однією з провідних умов для реалізації девіантної комунікації. Актуальним і значущим є висновкове положення про те, що аксіологічний компонент становить комунікативну основу агресивного мовлення в інтернет-просторі, що передбачає звернення провокатора до оцінного лексичного компонента в прихованій чи завуальованій формі, імпліцитній чи експліцитній.

У випадку конфліктної комунікації стратегічні дії мовців є досить складними й різноманітними, тому немає можливості описати всі реальні випадки девіантної комунікації за допомогою однієї загальної формули чи скласти схему її реалізації. Важливим й актуальним видається проблема розмежування простору спілкування на «свій» та «чужий», що робить значущою проблему мовної агресії для фахівців соціо- й психолінгвістики. Девіантна комунікація не може формуватися й реалізовуватися без висловлення негативної оцінки неприйнятності, на думку мовця-агресора, елемента чи факту дійсності. Загальне й кваліфіковане визначення мовної стратегії переважно залежить від того, яку відповідь у ситуації спілкування дає дискримінована особистість.

Ключові слова: комунікація, девіація, стратегія, тактика, мовний агресор, дискредитація.

Постановка проблеми. Когнітивно-дискурсивна парадигма в останні десятиліття стала провідною для гуманітарних, зокрема й лінгвістичних досліджень. У мовознавчих дисциплінах активно почали використовувати термін «дискурс», що дало можливість досягти цілісності в сприйнятті мовних явищ та зробити акцент на нових аспектах і проблемах у теорії комунікації.

Для провідних наукових шкіл стало важливим вивчення специфіки відтворення мовцем власних суджень через використання різних комунікативних стратегій і тактик (Я. Бондаренко, М. Гусар, О. Іссерс, А. Левицький та ін.). Серед провідних проблем стало значущим питання комунікативно-

прагматичної спрямованості тексту (О. Стариков, І. Сусов та ін.), набуло нових акцентів вивчення умов успішності комунікативної ситуації (В. Красних, Л. Павлюк, Г. Почепцов та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання девіації в останнє десятиліття привернуло увагу вчених, зокрема мовознавців. Науковці визнають, що будь-які відмінності від соціальних шаблонів є девіантними, а мовці з такою поведінкою визначаються як девіанти. За суб'єктивістичним підходом, прихильниками якого є Г. Беккер, Р. Террі, М. Саппа та ін., поведінку особистості можна називати девіантною, тобто невідповідною соціальним нормам, у тому

випадку, коли спільнота вважає її такою. Питання девіації є актуальним і для психологічних розвідок (З. Фрейд, Дж. Вотсон, К. Юнг, Е. Вілсон, Л. Виготський, А. Леонтьєв та ін.).

У філософсько-правовій концепції девіантні вчинки й поведінка визначаються правопорушеннями в межах зазначеної суспільної діяльності (Я. Гилинський, Е. Херші, Н. Ківенко, Т. Гарасимів, О. Шевченко, С. Корецький та ін.). Щодо мовного втілення девіантну комунікацію досліджували Ф. Бацевич, А. Капелюшний, Ю. Гарюнова, О. Селіванова, Н. Арутюнова, О. Земська, О. Кубрякова, Б. Городецький, Т. Ушакова, С. Цейтлін та ін.

Комунікація втілюється в різних ситуаціях спілкування відповідно до норм мовленнєвої діяльності, що виражається через мотивовані дії, які називаються «мовленнєвими актами». При цьому мовленнєвий акт розуміють як формулювання конкретного речення в заданих умовах, як «послідовність мовних висловлень, виголошену одним мовцем і зрозумілу хоча б одному з інших носіїв мови» [4, с. 107]. Передбачається, що мовленнєві акти складають єдність трьох компонентів, а саме: локуції (того, що говорять), іллокуції (завдання повідомлення), перлокуції (результату/наслідку мовного акту) [10, с. 86–87]. Таку схему варто розглядати як реалізацію стандартної комунікації, якій при цьому варто протиставити девіантне мовлення.

Девіантна комунікація може реалізовуватися через комунікативні стратегії «конфронтаційного характеру», що стає причиною розвитку мовно-комунікативного конфлікту. Наприклад, О. Усачова, розмірковуючи про подібне протистояння, зазначає, що «до конфліктогенних чинників у мережевому середовищі першочергово належить чинник опосередкованості комунікації, який передбачає низку інших конститутивних характеристик: анонімність, безпека мовних партнерів, рівноставність, неінституційність спілкування тощо» [12]. Окреслені фактори можуть сприяти нівелюванню значущих соціокультурних і психологічних обмежень, які впливають на поведінку мовця в ситуації мережевого спілкування. Особливості формування тексту в ситуації девіантної комунікації визначаються поєднанням стратегій і технічних параметрів середовища спілкування [7]. Значущість і важливість вивчення такої проблеми є безсумнівною, що підтверджується появою наукових досліджень у різних галузях: мовознавстві, психології, соціології, культурології тощо. Лінгвісти ставлять перед собою важливу мету –

окреслити маркери агресивної комунікації [5], економісти присвячують студії дослідженню маркерів агресивної поведінки у сфері ділового спілкування [2], а психологи намагаються визначити загальний діапазон ролей мовних агресорів [3].

Актуальними й значущими вважаємо праці О. Михайлової, яка займається дослідженнями впливу фактору присутності свідків на агресивну поведінку мовця. Науковиця змогла запропонувати власну методикку прикладних досліджень і спробувала відповісти на питання про те, чи можливо впливати на агресивну поведінку мовця й керувати нею. О. Михайлова вивчає девіантну мережеву поведінку й робить висновок, що факторів, які здатні визначити девіантну поведінку, значно більше та їх варто розуміти «ширше», ніж ефект свідків конфлікту [9, с. 55–92].

Постановка завдання. Мовознавці присвячують свої праці дослідженню комунікативних стратегій у різних дискурсах, зокрема науковому, рекламному, політичному, медичному та ін. Віртуалізація, яка стала типовою для всіх сфер сучасного життя, зумовлює потребу детального вивчення особливостей інтернет-простору. Науковці ставлять перед собою завдання структурувати й концептуалізувати когнітивні, прагматичні, лінгвокультурні характеристики віртуальних текстів. У своїй студії ми ставимо за мету з'ясувати, які комунікативні стратегії використовують мовні агресори, беручи участь у девіантній інтернет-комунікації. Актуальність такого дослідження мотивована тим, що останнім часом рівень впливу текстів у мережевому просторі на читачів постійно зростає.

Для досягнення мети дослідження ми ставимо перед собою такі **завдання**: знайти й картувати текстові приклади інтернет-комунікації, які можуть бути визначені як зразки девіантної мовної поведінки в спілкуванні на тему війни; з'ясувати, які стратегії мовлення є найбільш уживаними для мовних агресорів у провокуванні девіантної комунікації.

Об'єктом пропонованої студії стали мовні одиниці, що ословлюють стратегії девіантної комунікації. Ми здійснили наукову розвідку на українськомовному матеріалі, що був відібраний методом суцільної вибірки із соціальних мереж, блогів, форумів, пов'язаних із темою війни, а також із коментарів на новинних порталах.

Для дослідження стали актуальними такі методи: описовий, що був використаний для визначення типів комунікативних стратегій в аналізованих текстових фрагментах; метод прагма-

тичного аналізу, необхідний для з'ясування того, як мовні одиниці впливають на тих чи тих реципієнтів; метод дискурсивного аналізу, який ми використали з метою обґрунтування різними позамовними чинниками використання різних мовних одиниць у текстах інтернет-комунікації.

Виклад основного матеріалу. Для поняття «комунікативна стратегія» науковці пропонують різні дефініції. Визначення терміна залежить від того, із якої точки зору його вивчають та які завдання ставлять перед собою дослідники. Наприклад, Н. Борисова розглядає комунікативну стратегію як «спосіб організації мовної поведінки відповідно до її задуму, інтенції комуніканта». Якщо говорити про широке розуміння комунікативних стратегій, то можна варто підкреслювати, що вони становлять певне надзавдання мовлення, що мотивується мотивоване цілями мовця [1, с. 145]. Комунікативну стратегію в ситуації спілкування реалізує сукупність комунікативних тактик – мовленнєвих дій, необхідних для формування певної стратегії [11]. Соціокультурні умови, психологічні особливості, когнітивні настанови – це ті особливості комунікативного простору, які актуалізують втілення мовленнєвих стратегій і тактик у спілкуванні на різні теми.

У своєму дослідженні ми йдемо услід за О. Іссерс і розуміємо мовну стратегію як визначальний компонент конструювання комунікації, що є актуальним і для інтернет-спілкування. Так, науковиця підкреслює, що «стратегія першочергово передбачає планування процесу мовної комунікації й спрямована на перебудову картини світу суб'єкта» [6, с. 284]. Адже безсумнівною є теза про те, що в інтернет-дебатах має шанс перемогти той, хто може з легкістю аналізувати мовлення суперника, а також швидко й ефективно реагувати на всі закиди.

Щодо дій мовного агресора в інтернет-комунікації як визначальну стратегію поведінки можемо визначити провокацію, тобто поведінку, яка передбачає «підбурювання співрозмовника до таких дій, які можуть спричинити негативні наслідки, при цьому учасник спілкування, який звертається до подібної стратегії, може сміливо називатися провокатором» [11]. Мовленнєві дії такого комуніканта можуть бути спрямовані як на провокованого, так і все оточення «жертви агресії». Провокація спирається на особливості психології людини як соціальної істоти.

Дослідниця О. Іссерс зазначає, що стратегічні та нестратегічні дії в спілкуванні можна розмежувати за критерієм інтерпретованості, оскільки

саме розуміння стає основою для мовленнєвого впливу, а «кінцева інтерпретація висловлення в плані його стратегічного призначення має ґрунтуватись власне на аналізі самого висловлення» [6, с. 130]. Такий підхід у наукових студіях передбачає, що науковець на меті встановити типові риси висловлень, реалізувати «граматичну обробку» слів, синтаксичних конструкцій і дискурсу в цілому. Учасник ситуації спілкування сприймає стратегію залежно від того, якою є специфіка сприйняття іллокуції в мовленнєвому акті та перлокутивного ефекту висловленого.

Для девіантної комунікації провокація є типовим прийомом для мовних агресорів, яких називають флеймерами. Флеймом вважають процес в медіапросторі, що супроводжується бурхливим обговоренням, під час якого співрозмовники можуть перейти на особисті образи. Поведінка представників такого типу конфліктної поведінки «пов'язана переважно з бажанням висловити екстремістські думки або навіть залякати співрозмовника» [8, с. 21].

Усі учасники інтернет-спілкування можуть часто побачити, як флеймери розпалюють протистояння між учасниками бесіди, а потім залишаються спостерігачами розпаленої сварки: «*Сталін убивав українців і казахів. А деякі от підтримують війну. Зараз під'їдуть какаязразніца і где ви билі восьм лет. А хто з вас на бабахнуте ЛДНР? Чекаю!*» (<https://www.instagram.com/p/CQ5skTQhNw1>). Намагаючись розпалити конфлікт, мовний агресор часто використовує пейоративну (зниженої, образливої) лексику. При цьому можемо підкреслити, що провокатор часто вдається до використання додаткових стратегій, наприклад дискредитації. У цьому випадку він негативно оцінює потенційних учасників бесіди (у нашому випадку – *бабахнуте ЛДНР*). Поєднуючи кілька комунікативних стратегій, мовний агресор може працювати більш ефективно, провокуючи активне протистояння різних груп людей.

Стратегія дискредитації зазвичай пов'язана з різноманітними тактиками, до яких вдається мовець-агресор: дискримінація (негативна оцінка за соціальної приналежністю комуніканта, тобто через вік, стать, расу, національність тощо); спаплюження (негативна оцінка аксіологічних і морально-етичних орієнтирів, філософії, віросповідання, смаків тощо); ураження (негативна оцінка зовнішності й особистих якостей комуніканта); приниження (негативні висловлювання, спрямовані проти честі й гідності людини). Наприклад, часто предметом дискредитації ста-

ють орієнтири особистості, пов'язані релігійними переконаннями: «З нами Бог! Ну що, дуже він вам, православним, допоміг? Помолимося? Тепер треба вірити тільки в ЗСУ!» (<https://www.instagram.com/galinashechenko668/?hl>). Як можемо акцентувати, у випадку, коли мовний агресор удається до дискредитації, він шукає найбільш «болючу точку» потенційного учасника діалогу, що часто може бути пов'язане із зовнішністю, стилем життя, політичними вподобаннями, віросповіданням тощо. При цьому провокатори діють на тематичних платформах чи шукають бесіди, пов'язані з конкретними темами. У такий спосіб мовець-агресор швидше може знайти потенційну «жертву» й ефективніше втілити свою мету – дискредитувати свого співрозмовника.

Окремо хочемо розглянути реалізацію стратегії завдання образи в девіантній комунікації. На думку науковців, цю стратегію треба зараховувати до дискредитаційних. Проте ми хочемо акцентувати, що стратегії провокації й дискредитації мають дещо відмінні риси від стратегії образи: у перших перших двох випадках агресор намагається принизити жертву за якомога більшої залученості спостерігачів, тобто публічно. При цьому реалізація стратегії завдання образи має інший вектор впливу: агресор просто хоче завдати якомога більше морального болю самій жертві й важливість публіки при цьому знижується: «Я відпочиваю, цікаю поки найдеши інфу про зігу в твоїом зомбі-мозгу» (https://www.instagram.com/shp_romn).

Зібраний та проаналізований ілюстративний матеріал на тематику війни, за яким ми досліджували основні стратегії мовців-агресорів в інтернет-просторі, дав можливість робити важливі припущення й висновки. Так, кожен стратегію можна визначити за показником реакції-відповіді, тобто говорити загально й ґрунтовно про певний тип стратегії можна тільки за бачення всієї ситуації спілкування. Реакція особи, що є жертвою мовної агресії, може бути виражена явно (еспліцитно) чи приховано (імпліцитно). За другої ситуації спостерігачі мовного протистояння можуть лише спробувати передбачити, як може відреагувати ображена особа.

Провідним прийомом для реалізації тактики агресора є звернення до оцінних висловлювань. Негативна оцінка, виражена прямо чи приховано,

стає основним показником, маркером виникнення й формування ситуації мовленнєвого конфлікту. Мовець-агресор може згадувати в оцінних контекстах безпосередньо об'єкт оцінювання або опосередковано, намагаючись образити завуальовано. Ми хочемо акцентувати, що не варто при цьому відкидати чинник пасивного спостерігача. На наше глибоке переконання, саме присутність третього елемента ситуації спілкування, мовчазної третьої особистості, яка не бере участі в комунікації, дає можливість утілити мовну агресію.

Висновки й пропозиції. У випадку конфліктної комунікації стратегічні дії мовців є досить складними й різноманітними, тому немає можливості описати всі реальні випадки девіантної комунікації за допомогою однієї загальної формули чи скласти схему її реалізації. У своєму дослідженні ми сконцентрувалися на описі трьох провідних стратегій мовних агресорів в інтернет-спілкуванні на воєнну тематику – провокації, дискредитації й стратегії завдання образи. Окремо ситуація дискредитації може передбачати використання таких тактик, як дискримінація, спаллювання, ураження й приниження. Підкреслимо, що стратегія завдання образи характеризується відмінним вектором реагування порівняно з двома іншими. Якщо мовець-агресор має на меті завдати образи, то для нього менш важливим є чинник мовчазного спостерігача інтернет-спілкування.

Безсумнівно, основним складником будь-якої ситуації мовної агресії є оцінне значення. Девіантна комунікація не може формуватися й реалізовуватися без висловлення негативної оцінки неприйнятної, на думку мовця-агресора, елемента чи факту дійсності.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні аксіологічного значення в девіантній комунікації. Важливим й актуальним видається проблема розмежування простору спілкування на «свій» та «чужий», що робить значущою проблему мовної агресії для фахівців соціо- й психолінгвістики. Важливим також є розробленням експериментальних методик (складання питальників, проведення асоціативних експериментів тощо) для більш детального вивчення ситуації конфліктної комунікації й розроблення тактик протидії мовному агресору в конфліктному спілкуванні.

Список літератури:

1. Борисова И. Н. Категория цели и аспекты текстового анализа. Жанры речи. Саратов, 1999. С. 85–101
2. Вікулова А. Патентные «паразиты» инновационного развития. Вісник Київського Національного Університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. 2014. С. 82–86. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/patentnye-parazity-innovatsionnogo-razvitiya> (дата звернення: 24.08.21).

3. Внебрачных Р. А. Троллинг как форма социальной агрессии в виртуальных сообществах. Вестн. Удмурт. ун-та. Серия 3: Философия. Социология. Психология. Педагогика. 2012. Вып. 1. С. 48–51.
4. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода. Вопросы языкознания. 1994. № 4. С. 17–34.
5. Дускаева Л., Коняева Ю. Троллинг в русскоязычных медиа. Вестник Московского университета. Серия 10: Журналистика. 2017. С. 84–100. URL: <http://vestnik.journ.msu.ru/books/2017/5/> (дата звернення: 26.08.21).
6. Иссерс О.С. Стратегии и тактики русской речи. М.: УРСС, 2008. 263 с.
7. Компанцева Л.Ф. От классического языкознания к интернет-лингвистике. 2010. URL: http://philology.knu.ua/php/4/7/Studia_Linguistica_4/024_030.pdf (дата звернення: 24.08.21).
8. Лутовинова О. В. Языковая личность в виртуальном дискурсе: диссертация ... доктора филологических наук : 10.02.19. Волгоград, 2013. 437 с.
9. Михайлова О. Когда оскорбление воспринимается как шутка? Персональные и ситуативные факторы отключения моральной ответственности свидетеля кибербуллинга. Журнал социологии и социальной антропологии. 2019. Вып. 22 (2). С. 55–92. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kogda-oskorblenie-vospriimaetsya-kak-shutka-personalnye-i-situativnye-factoryotklyucheniya-moralnoy-otvetstvennosti-svidetelya> (дата звернення: 26.08.21).
10. Остин Дж. Л. Слово как действие. Новое в зарубежной лингвистике. 1986. Вып. XVII. С. 22–129.
11. Синельникова Л. Н. Дискурс троллинга. Дискурс-Пи, Энциклопедия «Дискурсология». 2016. С. 271–279.
12. Усачова О. Ю. Конфликтный диалог в Интернете (на материале политических форумов) URL: <http://www.dialog21.ru/Archive/2005/UsachevaO/UsachevaO.pdf> (дата звернення: 26.08.21)

Hariunova Yu. O., Yelnikova N. I. COMMUNICATIVE STRATEGIES IN DEVIANT COMMUNICATION (ON THE EXAMPLE OF UKRAINIAN-LANGUAGE MEDIA TEXTS ON MILITARY THEMES)

An attempt to investigate pre-conditions of origin of deviant communication, describe modern approaches in research of problem of deviation is carried out in the article, tendencies are outlined in the decision of problem of her determination, in general lines approaches of home and foreign scientists of different industries are considered in relation to the problem of deviant behavior.

An attempt to investigate the situation of language opposition from the point of view of the use of basic communicative strategies and tactics is realized in a studio. The problem of definition of terms "deviant communication" is outlined and "strategy" that is most actual in the context of aggressive communication in internet, in particular in contexts on military subjects. Basic strategies that aggressors call in the situation of opposition and flame conflict are accented: provocation, discredit, offense. Certainly, that strategies of discredit an appeal can envisage to tactics of discrimination, desecration, defeat and humiliation. Supposition is done, that existence of the third component of communication, namely "taciturn observer", it can consider one of leading terms for realization of deviant communication. Actual and meaningful is conclusion position that the component of axiology presents communicative basis of the aggressive broadcasting in internet, that envisages the address of aggressor to the evaluation lexical component in the hidden or veiled form implicit or explicit.

In case of conflict communication strategic actions of talkings are difficult enough and various, that is why there is not possibility to describe all real cases of deviant communication by means of one general formula or lay down the chart of her realization. The important and actual is seemed by the problem of differentiation of space of communication on "it" and "stranger", that does meaningful the problem of language aggression for the specialists of socio- and psycholinguistics. Deviant communication can not be formed and realized without expression of negative estimation of unacceptable, in opinion of talkings, element or fact of reality. Common and skilled determination of language strategy mainly depends on that, what answer in the situation of communication is given by discriminated personality.

Key words: deviant communication, deviant behavior, deviatology, deviation, development trends, research prospects.